

Isaias Fanlo, Jeffrey K. Coleman

Els invisibles i els silenciats: Algunes reflexions epistolars sobre qüestions racials i queer en el teatre català

Pausa 40 (2018)

A partir d'una comparativa entre la dramatúrgia nord-americana i la catalana, els investigadors Isaias Fanlo i Jeffrey K. Coleman debaten sobre l'estat actual de l'escriptura en el teatre català des de la perspectiva queer i els estudis de raça.

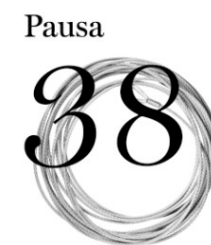
Benvolgut Jeffrey,

Poc abans de tornar a Barcelona, aprofitant la pausa nadalenca en les classes a la Universitat de Chicago, vaig anar a veure dues obres de teatre de temàtica queer: al Theatre Wit de Chicago, *Significant Other*, la nova comèdia, amb tints dramàtics, de Joshua Harmon (l'autor de *Bad Jews*) i, a Second Stage d'Off-Broadway, la versió condensada i implacable que Harvey Fierstein ha fet de *Torch Song Trilogy* (ara *Torch Song*). A l'entreacte d'aquesta darrera peça, vaig pensar que era molt interessant veure que l'escena nord-americana ha creat una tradició transversal de teatre queer, que ara és prou consistent i diversa com per abraçar tant espais de performance underground (penso en artistes com Vaginal Davis, a qui recentment li han dedicat una retrospectiva a Nova York, i que s'estudia en l'àmbit acadèmic) com escenaris comercials. El teatre subaltern en general, i el teatre queer en particular, ens proporcionen, com a espectadors, una mirada lateral, diferent i necessària: ens ajuden a contemplar la nostra realitat amb ull crític, a qüestionar els preceptes del neoliberalisme i la societat del benestar, que sovint passen per naturals però que en realitat són constructes culturals fets per establir un paradigma del que és moralment correcte i el que no ho és. En espais com La Mama o el WOW Theatre Café i, a través de les seves peces teatrals i de performance, autors tan diferents com Tony Kushner, Sarah Schulman, Moe Angelos o Ike Holter ens han ajudat a reflexionar en termes crítics i alternatius sobre la família (com a institució líquida, problematitzant-ne una visió única, destinada a reforçar un ordre sociopolític), la malaltia o fins i tot la temporalitat —en contra del que Elizabeth Freeman anomena «crononormativitat»: la manera com la societat ha determinat que hi ha un temps biològic per fer les coses (des de tenir un fill fins a pagar una hipoteca) i que relega de manera més o menys violenta als marges tots aquells que es resisteixin a complir amb la majoria de punts en aquesta biografia obligatòria.

Mentre s'apagaven els llums de sala, just abans no s'iniciés la segona part de

Últims números

[Veure'ls tots](#)

Torch Song, vaig plantejar-me el següent: on són, aquestes obres subalternes, al teatre català? Aquesta pregunta es va fermar en un raconet del meu pensament, i ara l'he volguda recuperar per plantejar-te-la també a tu. Al cap i a la fi, tots dos estem investigant teatre català, jo des de la perspectiva queer, i tu des dels estudis de raça.

Penso que el teatre català, amb ben poques excepcions, encara no ha passat per la fase de qüestionament de les polítiques essencialistes, i aquesta és una etapa necessària per problematitzar el règim normatiu. Dins de la norma, hi inclouria les tendències dominants, des de la perspectiva de les quals s'ha vertebrat la gran majoria del discurs que podem veure a escena. Els «altres» són els que no s'adscriuen en aquesta norma, que és blanca, binària (o masculina o femenina) i heterosexual o homonormativa.

Certament, venim de viure una edat d'or en la tradició teatral catalana, si més no pel que fa a l'eclosió d'autors i textos ambiciosos, en el bon sentit de la paraula, que a més de proposar posades en escena certament originals s'han atrevit a tocar temes, per exemple, relacionats amb la política i la identitat. Són autors que han despertat l'interès del públic i de la crítica, i molts dels quals s'han estrenat per tot el món. Tanmateix, crec que, en general, aquesta dramaturgia s'ha pronunciat gairebé sempre des de la mateixa posició (blanca, heteronormativa, de classe més o menys benestant) i que des d'aquest punt de vista encara anem una mica verds, comparats amb altres tradicions dramaturgiques. Tu què en penses?

*

Bon dia, Isaias,

Gràcies per pensar en mi i en el meu treball en contemplar aquestes qüestions. M'agradaria començar amb la pregunta principal: on és l'Altre al teatre català? Per a les nostres intencions, l'Altre és qualsevol persona que no s'adscriu en la norma (en aquest cas, blanca i heterosexual). Ho escric amb majúscula perquè crec que l'Altre com a concepte és molt important per al tipus de crítica que fem aquí. Catalunya és la comunitat autònoma amb la taxa més gran d'immigració i amb una comunitat LGBT activa i pionera. Així doncs, la seva marginalització dins el món teatral és una mostra emblemàtica del que la nació que Catalunya es planteja ser en aquest hipotètic futur. Això s'adscriu en la famosa tesi que Etienne Balibar plantejava: que el nacionalisme no pot existir sense el racisme (i jo afegiria, sense l'heteronormativitat). És per això que aquesta crítica del teatre català és tan necessària. Hi ha dues possibles vies per al teatre: o bé s'erigeix com a braç del govern o bé es mou en llibertat i, per tant, es constitueix com a disciplina capaç de generar una crítica de la societat en què vivim —i aquesta crítica, ja no és possible fer-la dins del marc de la norma (racial i del desig).

Per intervenir una mica en el teu camp, em sembla molt curiós que hi hagi tants dramaturgs que no quadren amb la norma però que en canvi escriuen obres heteronormatives. Els que hi inclouen personatges gais ho fan sota circumstàncies de vegades problemàtiques, fins i tot quan matisen bé la situació, com a *El principi d'Arquimedes* (de Josep Maria Miró i Coromina) o a *Las malas noches de Amir Shryjanan* (d'Albert Tola), on no està clar si el protagonista és gai o no, i aquesta ambigüïtat causa una inquietud al llarg de l'obra. Crear personatges així pot fomentar la complexitat del personatge però, al mateix temps, juxtaposar la sexualitat amb polèmiques com la pedofília i la imimmigració pot fomentar una sensació d'histèria o de sospita dins de l'espectador. Es podria dir que la representació problemàtica és millor que res, i que forma un punt de

partida, però avui dia ja no podem estar satisfets amb uns pocs exemples a l'escenari català.

Quant a la raça, la situació és encara pitjor. Hi ha molt poques obres que inclouen gent no blanca. S'han estrenat algunes obres sobre la immigració però, més allà d'aquests casos particulars, la presència d'altres races és molt escassa. Tot això implica, penso, que el món teatral català encara considera que la immigració, a Catalunya, és un fenomen nou, quan en realitat fa més de trenta anys que els fluxos migratoris són considerables. Si sempre entenem la gent no blanca a Catalunya com a nousvinguts, no podrem avançar en la noció de qui és català al segle XXI.

Hi ha diversos factors que contribueixen a l'escassetat de presència racial. Al principi, tot considerant que la majoria d'obres teatrals a Catalunya s'escriuen i s'estrenen en català, vaig pensar, de manera equivocada, que hi havia escassetat d'actors negres, llatins o d'altres ètnies. Aquesta, però, és una sensació errònia. Encara que no sigui massa elevat el nombre d'actors negres o llatins a Catalunya, sí que n'hi ha alguns, molts dels quals parlen català sense problema. A tota Espanya he sentit dramaturgs i directors que em deien que «aquí no hi ha actors negres», com a excusa per no incloure gent no blanca a obres. Aquesta actitud, en realitat, reflecteix la incapacitat del món teatral català d'incapacitar gent no blanca com a digna de ser representada com a catalans. Aquest, per a mi, és el problema real: com que no considerem aquestes persones com a part de la societat nacional, resulta impossible justificar-ne la presència en una manifestació cultural.

En un article recent en què abordava aquesta qüestió vaig dir que una gran part de la responsabilitat d'aquesta absència rau en la formació d'actors i de dramaturgs. Si a les escoles de teatre no hi ha discussions sobre qüestions racials (i també hi podríem afegir debats sobre temes de gènere i sexualitat) amb els estudiants, aquests sortiran de les escoles sense saber de quina manera ells i les seves obres operen dins dels sistemes normatius. No fa gaire em vaig entrevistar amb actrius negres a Barcelona; una em va dir que havia patit molt durant la carrera perquè sentia que ni professors ni estudiants reconeixien la seva realitat. Com a professor, això m'entristeix molt, perquè un ambient així no ajuda a millorar, i aquesta situació corre el risc de perpetuar-se en obres futures.

M'agradaria, però, pensar en si hi ha alguna cosa esperançadora dins de tot aquesta escassetat. Hi ha obres catalanes que et semblin indicatives d'un avenç quant a aquests temes? I, què creus que hauria de fer el món teatral català per operar dins d'una diversitat més gran?

*

Benvolgut Jeffrey,

Crec que és molt important pensar en com estem dient les coses, perquè això ens pot ajudar a llançar una mirada acurada sobre per què el teatre català, que darrerament ha assolit un estat de maduresa, encara necessita obrir els ulls a una diversitat real – necessària si el teatre vol continuar sent aquell artefacte especular que ens mostra, de manera crítica (i al mateix temps entretinguda), qui som, amb totes les nostres contradiccions, virtuts i defectes.

Vivim en un món on la gent blanca està no-racialitzada: les úniques races són les que no encaixen en la idea que cada país té de «blancor». Si la raça, per defecte, no existeix, tant la diversitat (que, com dius, és real al carrer) com el conflicte, el racisme, queden invisibilitzats. En el cas de la presència de gais i lesbianes al

teatre, i a la resta de manifestacions artístiques, això ha canviat moltíssim, però cal matisar. Avui dia, coincidint amb la «normalització» social manifestada, especialment, a partir de l'aprovació del matrimoni igualitari, trobem nombrosos personatges homosexuals, trames i subtrames afectives protagonitzades per dues dones o dos homes. Això passa a pel·lícules, sèries de televisió, novel·les, i per descomptat, passa dalt de l'escenari. Novament, però, cal que ens fixem no només en el que hi trobem, a les obres, sinó també en el que hi és absent. Quina tipologia de gais i de lesbianes es representa en el teatre? Bàsicament, com en un reflex naïf de la societat, hi veurem personatges normalitzats: homes i dones (majoritàriament homes, però) que encaixen còmodament en el binarisme de gènere (oblidem-nos del col·lectiu trans o intersex), de classe generalment acomodada, i que no proposen cap mena de sistemes de relació que es diferenciïn de la parella convencional. De models relacionals interracials o intergeneracionals, ni en parlem, és clar. En aquest sentit, el discurs del teatre català, ara per ara, és força conservador: pràcticament només hi tenen cabuda, a escena, els individus que encaixen en el paradigma que la societat considera acceptable, és a dir, els que s'identifiquen amb l'heteronorma. Dit d'una altra manera, els conflictes gais i lèsbics que es plantegen a escena són calcs dels conflictes heteronormatius, amb l'única diferència que els viuen dos homes o dues dones.

Penso, així doncs, que es pot dir que els personatges gais i lèsbics sí que tenen presència dins del teatre català i de la cultura catalana, i això ha anat de la mà dels avenços socials envers aquest col·lectiu, però hi ha un gran absent, en aquesta escena: els individus queer, els que queden fora de la bombolla de normalitat.

La necessitat d'incorporar aquests individus (els queer, però també els racialitzats) en el pensament teatral no és una qüestió de figurar, de donar-nos copets a l'espatlla i de vantar-nos de moderns i tolerants. Si el teatre continua invisibilitzant allò que no encaixa amb la norma, acabarà acomodant-se en un espai acrític amb el sistema, entreteniment pur, innocu. Per a mi, aquest és el repte ara: mostrar a la societat de quina manera estem fets, i quins individus deixem de banda en el nostre dibuix social. El teatre ens ha d'ajudar a obrir els ulls a aquelles persones que tendim a invisibilitzar. En un moment de debat nacional, aquesta qüestió hauria de ser ineludible, i la dramaturgia catalana té una gran responsabilitat en aquest sentit.

Em preguntes si hi ha obres que trenquen amb això. Hi ha, penso, alguna excepció al que comento: l'obra d'Albert Tola que mencionaves abans, que ens parla d'un immigrant, d'un Altre que viu en una precarietat econòmica i social, o *Limbo*, el muntatge coral de Les Impuixibles amb text de Marc Rosich sobre les tribulacions d'un personatge transgènere. També, en part, *Testament*, de Benet i Jornet, potser la primera a proposar un tipus de relacions no-normatives modulades a partir del desig. Hi ha, també, esquerdes queer en muntatges amb personatges gais i lèsbics: a *Marburg*, per exemple, Guillem Clua ens presenta un noi, en Buck, que busca de manera deliberada canviar el seu seroestatus (és a dir, convertir-se en seropositiu) a mans del seu amant. Casos com aquest són extremadament interessants, perquè van més enllà dels seus personatges, ens empenyen a fer valoracions i al mateix temps ens interroguen en qüestions com ara quina relació tenim amb la noció de malaltia (sigui quina sigui), quines implicacions morals s'amaguen dins d'una decisió d'aquesta envergadura, quins models alternatius de comunitat ens proposa, etc. La sida, de fet, és una gran absent en l'escena catalana. Aquí no vam tenir grans obres activistes com *The Normal Heart* de Larry Kramer, els grans drames sobre els supervivents com els que proposa Terrence McNally a *Mothers and Sons* o ni tan sols versions més amables i edulcorades de la malaltia destinades al gran públic, com ara *Rent*, de Jonathan Larson. La llista de coses per fer és llarga!

Més enllà d'aquestes esquerdes queer al mur de la normativitat, el panorama no és gaire afalagador —i per això pensava que estava bé que en parléssim en una publicació com aquesta, que es dedica a fer disseccions de la realitat teatral. No crec que, en el cas de els individus racialitzats, les perspectives siguin millors. Creus que hem avançat gaire des que, en tombar del segle XX, Santiago Rusiñol va criticar el provincianisme de la societat catalana amb *Llibertat!*?

*

Benvolgut Isaias,

La teva pregunta em sembla fascinant, perquè per a mi l'obra de Rusiñol representa una clara mostra de les mancances de la societat catalana pel que fa a qüestions racials. Quan vaig veure la versió de *Llibertat!* que va dirigir Josep Maria Mestres a la Sala Petita del TNC l'any 2013, em vaig quedar al·lucinat en saber que aquella obra era del 1901. El missatge de l'obra, la hipocresia del liberalisme català quan es topava amb un personatge negre, desafortunadament encara avui ressona. Tanmateix, hi ha algunes obres que sí que plantegen un cert avenç. Per exemple, *Forasters* de Sergi Belbel juxtaposa deliberadament la immigració de murcians i d'andalusos a mitjans de segle XX amb la immigració de gent racialitzada a principis del segle XXI. Mitjançant aquest vincle, l'obra proposa una reflexió crítica de qui és català a través de la integració cultural. Ja que Catalunya ha estat i és una regió cosmopolita, no és realista pensar que hi ha una gran puresa identitària (com la que es planteja, per exemple, a la pel·lícula *Ocho apellidos vascos*). Així doncs, l'obra de Belbel (ell, per cert, també és fill d'aquell primer flux migratori) mostra que l'Altre pot integrar-se en la societat catalana. Mai no he vist o llegit una obra catalana que plantegi un personatge racialitzat com a part de la societat catalana sense imaginar-lo com a immigrant. Com comentes, el teatre català té una responsabilitat social, i penso que si sempre plantegem el personatge racialitzat com a nouvingut, com a immigrant, només reforcem la idea que, en realitat, mai no podrà ser completament català. Què es pot fer, doncs? La resposta és simple: és necessari pensar les vides artísticament invisibilitzades en escena (tot i que les veiem al carrer cada dia), crear noves històries que incloguin membres de la societat que gairebé mai (o mai) no veiem a l'escenari, i promoure, en definitiva, una imatge més realista de la Catalunya contemporània. Si no, com dius, el teatre català corre el risc de limitar-se a ser només un entreteniment. Encara pitjor, de fet: pot promulgar un tipus de societat elitista, heteronormativa, i blanca.

Mots clau: català (teatre), ideologia i teatre, nord-americà (teatre), queer, racisme, teatre i societat

Entrada anterior
CROQUIS: representació d'un lloc

Què en penses?
